

نظم هستی و بایستی؛ کتاب تکوین و کتاب تدوین

* سید مصطفی محقق داماد

استاد حقوق دانشگاه شهید بهشتی و مدیر گروه مطالعات اسلامی فرهنگستان علوم ج.ا.ا.

چکیده:

مباحث پیرامون نظم در حکمت اسلامی ذیل دو عنوان و اصطلاح بارز مطرح شده‌اند: «کتاب تکوین» و «کتاب تشریح/تدوین». کتاب تکوین، نظم قهری و اجباری حاکم بر عالم را تبیین و توصیف میکند و کتاب تدوین، سلسله قوانینی را شامل میشود که برای نظم بخشیدن به سیر کمال انسان ترسیم شده‌اند. ویژگی عمده کتاب تدوین اینست که بر اساس مرید و مختار بودن انسان ترسیم شده است و بنابراین مجموعه‌یی از قوانین و دستورالعمل‌های پیشنهادیست نه اجباری. در حکمت متعالیه ایندو نظام منطبق بر یکدیگر دانسته شده‌اند. ملاصدرا خود از ایندو به «امر تکوینی» و «امر تشریحی» تعبیر کرده است. براساس این دیدگاه ملاصدرا میتوان گفت نظم مدنظر وی، حتی در مورد قوانین بشری و اجتماعی، نه از سنخ امور اعتباری بلکه امری واقعی و عینی است. در حکمت متعالیه، بتبعیت از آموزه‌های دینی، راه درست کمال انسانی نیز راهی ترسیم شده و مشخص دانسته شده است که همانا بتبعیت از اصول حاکم بر هستی یا بتعبیر علامه طباطبایی، بتبعیت از فطرت است. این راه و نظام در تمام زمانها و مکانها بین افراد و جوامع مشترک است تا امکان سعادت‌مندی برای همگان فراهم گردد و زندگی اجتماعی میسر باشد.

کلیدواژگان

نظم تکوینی	نظم تشریحی
حتمیت قوانین هستی	اختیار
دین/شریعت	نظم عمومی
اعتباریات	نظریه فطرت

مقدمه

در حکمت اسلامی، اصطلاح کتاب تکوین و کتاب تشریح (یا کتاب تدوین) آمده است. منظور از کتاب تکوین نظمی است که بر عالم هستی حکمفرماست و حکمای اسلامی معتقدند آن نظم اتم و احسن است؛ غزالی گفته است: «لیس فی الامکان ابداع مما کان»!

نظم احسن و اتمی که بر جهان حکمفرماست بنحو جبری و قهری است، یعنی هیچیک از اجزاء هستی نمیتواند از گردونه نظم جهانی تخلف کند. بدیگر سخن، همه موجودات عالم غایتی دارند و برای

*.Email:mdamad@ias.ac.ir

تاریخ دریافت: ۹۴/۳/۹ تاریخ تأیید: ۹۴/۵/۱۷

این مقاله بر پایه سخنرانی مؤلف در همایش بزرگداشت حکیم ملاصدرا با موضوع «فلسفه و نظم عمومی» (خرداد ۱۳۹۴) تدوین شده است.

۱. مطهری، عدل الهی، ص ۹۱.